

Олена Волошок,
канд. психол. н., доцент,
Львівський національний університет
імені Івана Франка

ОСОБЛИВОСТІ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ У СУЧАСНИХ СІМ'ЯХ

У статті висвітлено результати теоретичного аналізу та емпіричного дослідження порушень сімейного виховання у сучасних родинах. Розкрито найбільш типові стилі сімейного виховання в українських сім'ях. Підкреслено увагу до аномалій сімейного виховання, в котрих спостерігається насилья по відношенню до дитини. Наведено результати порівняльного аналізу батьківського виховання дітей (період ранньої та середньої дорослості).

Olena Voloshok

PARTICULARITIES OF DOMESTIC EDUCATION IN A MODERN FAMILY

The article presents with the results of theoretic analysis and empirical research of deviations of education in modern families. The most common styles of family education in Ukrainian families are examined. Attention is drawn to the anomalies of family education, one of which is violence against children. The results of comparative analysis of education styles of young and middle age adults are analyzed.

На сьогоднішній день збереження психічного здоров'я сім'ї та підростаючого покоління стає пріоритетним завданням. Сьогодні людина опинилась у ситуації політичної та економічної нестабільності, коли нехтуються її права й свободи, коли залишаються незадоволеними її потреби у безпеці та повазі. Стан невизначеності провокує появу тривожності, психічного напруження і надмірного хвилювання. Як пише Н. Синягіна, не всі люди знаходять конструктивні шляхи зниження надмірного емоційного напруження. Часто дорослі намагаються позбутись хвилювання неконструктивним прийомом – агресією, спрямованою на інших людей. Крайньою формою такої агресивності є фізичне насильство [6, с. 17]. Під гарячу руку можуть попадати діти, які сприймаються батьками, як перешкода до задоволення власних потреб. За останні роки в Україні зросла кількість дисфункційних сімей, і питання оптимального підходу до виховання дитини у сім'ї стає надзвичайно важливим.

Сімейні психологи виділяють декілька стилів сімейного виховання, зокрема, це – демократичний, авторитарний, ліберальний та невизначений (нестійкий) стиль. Найбільшу небезпеку для психічного здоров'я дитини становить *авторитарний стиль виховання*, який має в своїй основі тактику диктату. Ця тактика проявляється в систематичному пригніченні одними членами сім'ї (переважно дорослими) ініціативи й почуття власної гідності інших її членів. Батьки, які надають перевагу таким видам впливу на дитину як наказ і насильство, неодмінно стикаються з супротивом дитини, яка відповідає на тиск, примус і погрози контрзаходами: спалахами агресивності, грубості, брехнею, лицемірством, а, іноді, й відвертою ненавистю [2, с. 278].

Класифікацію аномалій у сімейному вихованні запропонували також Є. Личко та Е. Ейдеміллер. Серед різних видів варто зупинитись на таких, як: емоційне відторгнення та жорстоке поводження. При *емоційному відторгненні* дитина сприймається як зайвий тягар. Потреби та інтереси дитини ігноруються, іноді з нею жорстоко поводяться. Часто зустрічається приховане емоційне відторгнення: батьки прагнуть завуалізувати реальне ставлення до дитини підвищеною турботою та увагою до неї. Цей стиль виховання здійснює найбільш негативний вплив на розвиток дитини. *Жорстокі взаємостосунки* можуть виявлятися відкрито, коли на дитині зривають зло, або можуть бути прихованими, коли між батьками та дитиною є «стіна» емоційного холоду [3, с. 20].

М. Арутюнян виділяє 3 психологічні типи сім'ї згідно її структури: традиційну, дитиноцентричну та партнерську. Перші два типи є найбільш розповсюджені в Україні. У *традиційній сім'ї* виховується повага до авторитету дорослих, педагогічний вплив здійснюється зверху вниз. Основною вимогою залишається підчинення дітей батькам. Діти з таких сімей легко засвоюють норми, але відчують труднощі у побудові власних сімей. Вони не ініціативні, ригідні у спілкуванні, діють, виходячи з уявлень про обов'язок. У *дитиноцентричній сім'ї* головним завданням батьків вважається забезпечення «щастя дитині». Взаємодія здійснюється, як правило, знизу догори (від дитини до батьків). Існує симбіоз дитини і дорослого. В результаті у дитини формується висока самооцінка власної значущості, але виникає ймовірність конфлікту з соціальним оточенням за межами сім'ї. Тому дитина з цієї сім'ї може оцінювати світ як ворожий. Дуже великий ризик соціальної дезадаптації, зокрема, навчальної [3, с. 17]. Як пише О. Власова, дитиноцентризм означає посилення піклування про дітей, але й одночасно обмеження їх внутрішньої свободи, примусову інфантилізацію. Наслідком цього є байдужість та безвідповідальність сучасної молоді [2, с. 275].

З метою виявлення особливостей порушень сімейного виховання у листопаді-грудні 2013 року було опитано 80 осіб періоду ранньої (36 осіб) та середньої дорослості (44 осіб). Вік досліджуваних становив від 22 до 60 років, за статтю 70 осіб – жінки та 10 осіб – чоловіки. Згідно отриманих даних, було виявлено, що 56%

(45 осіб) досліджуваних осіб виховують 1 дитину, 36% (29 осіб) – 2-ох дітей та лише 8% (6 осіб) доглядають від 3-х до 5-ти дітей. Щодо віку дітей, то виявилось, що 41 особа виховує дітей від 3 до 10 років, а 39 осіб – дітей підліткового та раннього юнацького віку. Для дослідження використовувалась методика «Аналіз сімейного виховання» Е. Ейдемільера [5] та окремі шкали методики О. Волкової, Г. Трапезнікової «Рольові домагання та очікування у шлюбі», зокрема такі як: «Батьківсько-виховна», «Соціальна активність» та «Емоційно-психотерапевтична» [1].

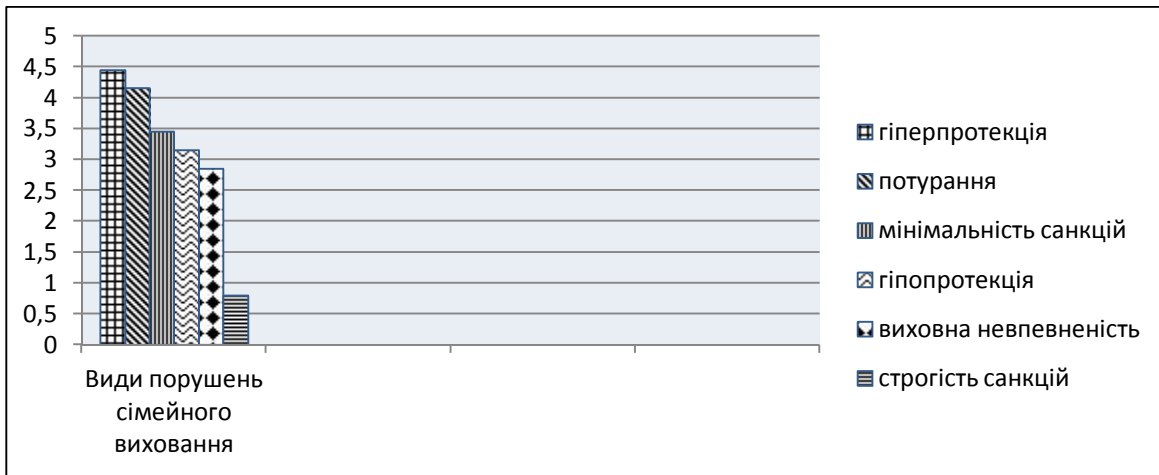

Рис. 1. Середні значення видів порушень сімейного виховання за методикою «АСВ» Е. Ейдемільера

Результати описової статистики (див. рис. 1.) засвідчили, що найбільш вираженим типом порушень сімейного виховання виступає гіперпротекція (M=4,45) та потурання (M=4,16). На другому місці, за поширеністю у відповідях, виявилось таке відхилення, як мінімальність санкцій (M=3,46) та гіпопротекція (M=3,16). На третьому місці – виховна невпевненість батьків (M=2,85). Найменш популярним типом порушення є суворість санкцій (M=0,8). Отже, батьки схильні віддавати дитині багато сил та часу, прагнуть до максимального та некритичного задоволення будь-яких її потреб. Даний тип виховання сприяє розвитку демонстративних (істероїдних) та гіпертимних рис характеру у підлітків [5].

Такі автори, як: В. Мясіщев, Є. Яковлева, С. Файнберг відмічають появу у дітей егоцентризму, підвищеної емотивності та відсутності самоконтролю під впливом гіперопіки. С. Блюменфельд, І. Александреску, Т. Георгіу вважають, що батьківська гіперпротекція призводить до нестійкості та агресивності дітей. К. Леонгард стверджує, що «опікуєче виховання» формує у дітей залежність та низький вольовий потенціал [4, с. 16]. Враховуючи той факт, що більшість опитаних батьків виховують одну дитину, багато часу є зайнятими на роботі чи навчанні, то цілком зрозуміло, що вони намагаються компенсувати свою відсутність надмірною увагою до дитини, подарунками та розвагами для неї у вільний від роботи час.

Отже, у нашому дослідженні з'ясовано, що у більшості батьків спостерігається надмірна опіка над дітьми, сприяння максимальному задоволенню будь-яких їхніх потреб, недостатність вимог та заборон, мінімальність санкцій, що загалом утворює такий стиль викривленого виховання як *сприяюча гіперпротекція* [5]. Цей стиль виховання більше виявляється до дітей віком від 3 до 10 років, але навіть у вихованні підлітків та старшокласників спостерігалось потурання і мінімальність санкцій.

Результати кореляційного аналізу засвідчили, що гіперпротекція має прямий взаємозв'язок із шкалою сімейних цінностей «Батьківсько-виховна сфера» ($r=0,41$ при $p\text{-level}<0,01$). Це означає, що чим вище оцінка за останньою шкалою, тобто чим істотніше значення має для чоловіка (дружини) роль батька (матері), тим більше у вихованні виявляється надмірна турбота про дитину. У цьому випадку батьки вважають батьківство головною цінністю, що концентрує навколо себе життя сім'ї.

Вік і стать не мають впливу на даний стиль виховання, натомість гіперпротекція пов'язана з іншими типами порушень сімейного виховання, зокрема, такими як: розширення сфери батьківських почуттів ($r=0,52$), нестійкість виховання ($r=0,51$), фобія втрати дитини ($r=0,46$), винесення конфлікту у сферу виховання ($r=0,43$), надання переваги дитячим якостям у вихованні ($r=0,43$) та потурання ($r=0,35$). Тобто, при зростанні певних особистісних рис батьків та появі у них невирішених проблем, наприклад у подружніх стосунках, зростає прояв гіперпротекції, потурання або нестійкості виховання.

Протилежний тип порушень сімейного виховання – гіпопротекція пов'язана з віком досліджуваних ($r=0,30$). Це означає, що з віком дорослий більш дистанціюється від дитини, менше сил і часу приділяє останній та менше її контролює. Це може бути пов'язано, з одного боку, з тим, що у більшості батьків у періоді середньої дорослості діти вже є старшими і, відповідно, не потребують значної опіки, а з іншого боку – батьки ймовірно набувають рис особистісної зрілості і тому намагаються давати дитині більшу

свободу для її розвитку. Цей тип виховання також пов'язаний з іншими типами порушень, зокрема, такими як: нестійкість виховання ($r=0,48$), недостатність заборон ($r=0,34$), ігнорування ($r=0,33$) та недостатність вимог до дитини ($r=0,31$). Нестійкість виховання означає різку зміну прийомів виховання, а, отже, гіпопротекція не є сталим порушенням виховання, а може змінюватись на інший стиль в залежності від ситуації.

Виховна невпевненість батьків має прямий зв'язок тільки з іншими типами порушень сімейного виховання – нерозвинутість батьківських почуттів ($r=0,36$), потурання (0,31) і мінімальність санкцій (0,29). Невпевнені у своїй виховній спроможності батьки часто характеризуються недостатньою вираженістю почуття любові до дитини або просто не знають, як і в якій мірі її можна виявляти; їм властиві певні сумніви та страх, а, отже, вони використовують недостатньо санкцій та потурають капризам дитини.

Зростання кількості дітей у сім'ї призводить до збільшення вимог до них з боку батьків ($r=0,41$ при $p\text{-level}<0,01$). Надмірність вимог-заборон формує у дітей реакцію емансипації та визначає розвиток рис сенситивної та тривожної акцентуації характеру [5]. Крім того, при збільшенні кількості дітей у родині зростають показники за шкалою «ігнорування» ($r=0,37$ при $p\text{-level}<0,01$). Тобто, у батьків, які виховують більше ніж одну дитину, може виявлятися недостатнє прагнення до задоволення потреб дітей. Можливо, це пояснюється тим, що при збільшенні кількості дітей батькам залишається менше часу, щоби задовольнити всі їх потреби, оскільки опитувані дорослі є переважно працюючими особами або такими, котрі навчаються чи поєднують ці два види соціальної активності.

Результати порівняльного аналізу (критерій Колмогорова-Смірнова) між групою осіб періоду ранньої дорослості та групою досліджуваних середньої дорослості засвідчили статистично значущі відмінності. Так, зокрема, для опитаних осіб періоду середньої дорослості (40-60 років) властивими є більш вищі показники ($M=3,83$) за шкалою «Гіпопротекція» методики «Аналіз сімейного виховання» Е. Ейдемільлера, ніж у осіб ранньої дорослості ($M=2,61$). Тобто, особи старші за віком не схильні надмірно опікуватись дітьми, вони більше уваги приділяють вирішенню власних особистих чи професійних питань. Можливо, це пов'язано з тим, що у цьому віці батьки вже мають відносно дорослих дітей і вважають, що свої завдання щодо догляду та опіки над дитиною вже виконали, а, отже, й спрямовують свої зусилля на інші сфери соціальної активності.

Незначне перевищення показників за шкалою «Ігнорування» методики Е. Ейдемільлера також простежується у осіб середньої дорослості (Rank Sum=1659) порівняно з молодшими у віці від 20 до 40 років (Rank Sum=1581) за статистичним критерієм Мана-Уїгні. Отже, старші за віком особи не концентрують надмірно увагу на потребах дітей, таким чином, даючи останнім можливість виявляти свою самостійність та автономність.

Отже, результати дослідження свідчать, що для опитаних осіб періоду ранньої та середньої дорослості є властивим невизначений стиль сімейного виховання з очевидними порушеннями. Найбільш виражені порушення стосуються рівня вимогливості до дитини у сім'ї. Мінімальність санкцій свідчить про сумніви у результативності будь-яких покарань, покладання надії на заохочення. Недостатність вимог призводить до важкості залучення дитини до будь-якої справи. З одного боку, батьки більше схиляються до такого стилю виховання як гіперпротекція, а з іншого – до суворості заборон. Проте останні більш властиві сім'ям, котрі виховують більш як одну дитину.

Отже, оскільки для більшості опитаних дорослих батьківсько-виховна сфера займає значне місце у їх ієрархії цінностей, то це дає підстави проводити з ними тренінги з метою підвищення рівня їх психолого-педагогічних вмінь та батьківської компетентності. Оптимальна модель стосунків у діаді «батьки-дитина» повинна базуватись на принципах партнерства, поваги до особистості кожного члена сім'ї, як дитини, так і дорослого, що відображає демократичні засади сімейного виховання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондарчук О. Психологія сім'ї : курс лекцій / О. Бондарчук. – К. : МАУПІ, 2001. – 96 с.
2. Власова О. Педагогічна психологія / О. Власова. – К. : Либідь, 2005. – 400 с.
3. Дружинин В. Психологія семьи / В. Дружинин. – СПб : Питер, 2007. – 176 с.
4. Захаров А. Неврозы у детей и психотерапия / А. Захаров. – СПб : СОЮЗ, 2000. – 336 с.
5. Овчарова Р. Справочная книга школьного психолога / Р. Овчарова. – М. : Просвещение, 1996. – 352 с.
6. Снягина Н. Психолого-педагогическая коррекция детско-родительских отношений / Н. Снягина. – М. : ВЛАДОС, 2001. – 96 с.